

Dokumentation: 418

FAS – Fetalt alkoholsyndrom, vuxenvistelse

ÅGRENSKAS FAMILJE- OCH VUXENVISTELSER

Kunskaps kompetens om sällsynta diagnoser

© Ågrenska 2012

ÅGRENSKA

www.agrenska.se

FAS – Fetalt alkoholsyndrom

Dokumentation nr 418

Ågrenska arrangerar varje år vistelser för vuxna med sällsynta diagnoser från hela Sverige. Till varje vuxenvistelse kommer vuxna personer med samma sällsynta diagnos, i det här fallet FAS – Fetalt Alkoholsyndrom. Under tre dagar får deltagarna kunskap, möjlighet att utbyta erfarenheter och träffa andra i liknande situation.

Programmet innehåller föreläsningar och diskussioner kring aktuella medicinska rön, funktionsnedsättningens konsekvenser i vardagen, psykologiska och sociala aspekter, samhällsinsatser samt information om aktuell lagstiftning.

Faktainnehållet från föreläsningarna utgör grund för dokumentationerna som skrivs av Marianne Lesslie, redaktör på Ågrenska. Innan informationen blir tillgänglig för allmänheten har föreläsarna möjlighet att läsa och lämna synpunkter på sammanfattningarna.

För att illustrera hur det kan vara att leva med sjukdomen/syndromet ingår en kortare intervju med en av deltagarna på vistelsen.

I sammanfattningen av gruppdiskussionen om vardagsliv och samhällsinsatser beskrivs hur det kan se ut mer generellt för gruppen. Deltagarna i intervjuerna har i verkligheten andra namn.

Sist i dokumentationen finns en lista med adresser och telefonnummer till föreläsarna. Dokumentationerna publiceras även på Ågrenskas hemsida www.agrenska.se.

Föreläsare som medverkat till detta nyhetsbrev:

Magnus Landgren, barnneurolog, Barn- och ungdomshabiliteringen,
Mariestad

Marita Andersson Grönlund, ögonläkare, ögonmottagningen för barn
och ungdom, Drottning Silvias barn- och ungdomssjukhus, Göteborg

Marita Aronson, neuropsykolog, Mölndal

Jenny Rangmar, forskare, Psykologiska institutionen, Göteborgs
universitet

Lena Larsson, SIUS - konsulent arbetsförmedlingen Kungsbacka

Anna Darrell, arbetsförmedlare arbetsförmedlingen Lerum Partille

AnnCatrin Røjvik, verksamhetsansvarig för familj- och
vuxenverksamheten, Ågrenska

Cecilia Stocks, socionom Ågrenska

Här når du oss

Adress Ågrenska, Box 2058, 436 02 Hovås

Telefon 031-750 91 00

Telefax 031-750 91 85

E-post @agrenska.se

Redaktör Marianne Lesslie

Innehåll

Medicinska aspekter	5
Ögon och synfunktion	13
Ny forskning	18
Psykosociala svårigheter	19
Att söka jobb. Arbetsförmedlingen informerar	22
Kicki har FAS	25
Gruppdiskussion om vardagsliv och samhällsinsatser	28
Adresser och telefonnummer	33

Alkohol under graviditeten – kan ge livslånga skador

Barnneurologen Magnus Landgren, från barn- och ungdomshabiliteringen i Mariestad, informerade om de medicinska aspekterna av att växa upp med FAS, fetalt alkoholsyndrom.

– Ordet fetalt kommer från latinet och betyder foster. FAS är ett syndrom, som uppstår i fosterlivet och som mer eller mindre varar livet ut, säger Magnus Landgren.

Hur det är att leva med FAS, har att göra med hur bra man har förstått diagnosen från början och hur man anpassar livet efter

förutsättningarna som personen med FAS har. Det är viktigt att det finns en diagnos. Särskilt när det gäller att ställa diagnosen hos vuxna måste läkaren veta vad hon/han ska titta efter. Det är inte alltid lätt.

– Den som aldrig har varit ute och plockat trattkantareller hittar inga trots att de finns. Så kan det vara med en diagnos också. Man ser inte kännetecknen när man inte har kopplat på de ögonen. Inom vården är läkarna ovana att se med FAS - ögon. Det är som med ADHD som man tidigare trodde bara fanns hos barn. Först under senare år vet man att vuxna också har ADHD. Detsamma gäller för FAS, säger han.

Diagnosen blir dessutom svårare att ställa ju äldre personen är.

– De typiska ansiktsdragen som bland annat är litet huvud, en tunn överläpp och en obefintlig ”snorfåra”, förändras och blir mindre tydliga efter puberteten. Det händer också saker under livet som kan påverka personens färdigheter i olika riktningar. Många gånger måste läkaren söka sig tillbaks till gamla journaler och fotografier för att förstå.

Det föds 1-2 barn med FAS per 1000 födda barn i Sverige, berättar Magnus Landgren. Men antalet barn skadade av alkohol under

Fetalt alkoholsyndrom graviditeten är betydligt fler. FAS plus en rad andra tillstånd går under benämningen, Fetala alkohol spektrum störningar, FASD.

Ungefär lika många personer drabbas i varje land i den industrialiserade delen av västvärlden, även om det kan variera något.

Tvillingstudier

Syndromet kan uppträda när modern har druckit alkohol under graviditeten. Alkoholen i moderns blod passerar då direkt genom moderkakan, når fostret och skadar det.

Hur mycket modern måste dricka för att skador ska uppstå, vet man inte. Däremot är det välkänt att alkohol under känsliga perioder för fostret, kan leda till yttre och inre skador. Det blir till exempel skador i ansiktet och på armar och ben och/eller psykiska missbildningar, utvecklingsstörning och funktionsnedsättning. Störst är alkoholens påverkan på fostret under de första tre månaderna under graviditeten, I tvillingstudier har man sett att tvåäggstvillingar, som har olika arvsanlag är känsliga på olika sätt. De behöver inte få samma symtom fast de har varit utsatta för samma mängd alkohol under graviditeten.

- När det gäller enäggstvillingar, som har samma arvsanlag, är överensstämmelsen däremot 80 – 90 procent. Det beror alltså på arvsanlagen och miljön i livmodern, hur det går för barnet. Därför är det inte heller konstigt att skadorna varierar mycket mellan olika personer, påpekar Magnus Landgren.

Var skadan uppkommer har att göra med vid vilken tidpunkt i utvecklingen fostret har exponerats för alkohol.

- Ansiktsskelettets celler och mjukdelarna bildas till exempel i vecka fyra till sex och om mamman berusar sig just då kan skadan hamna i ansiktet. Hjärnans anatomi utvecklas de första tre månaderna och missbruk under den perioden kan leda till både missbildningar och utvecklingsstörningar. Om missbildningarna är för svåra blir det ofta istället en spontan abort, säger Magnus Landgren.

Tips på frågor läkare bör ställa till mödrar

Magnus Landgren behandlar barn upp till unga vuxna, det vill säga till 18 år. För att ställa en säker diagnos behöver han veta om modern har missbrukat alkohol.

– Det är inte alltid lätt att få det konstaterat. Bland annat finns det många gånger skuld känslor hos modern som gör att hon inte vill berätta. Det kan också gälla adopterade barn från andra länder där man inte vet något om den biologiska modern. Eller barn placerade i familjehem, där modern kan vara ”frånvarande”.

Finns modern närvarande och det går att se typiska tecken på FAS hos barnet, brukar Magnus Landgren gå igenom barnets bakgrund och ställa några viktiga frågor till modern:

- Hur mådde du under graviditeten?
- Var det en planerad graviditet?
- När fick du reda på att du var gravid?

– Cirka hälften av alla graviditeter är planerade och man vet att många mödrar, som dricker alkohol behåller de alkoholvanor de har haft fram till att de får veta att de är gravida. Det kan med andra ord dröja både en och två månader innan mödrarna slutar dricka alkohol. I gruppen som säger att de inte har druckit alls, kan det finnas de som missbrukar allra mest.

Diagnosen

Den som får diagnosen FAS (Fetalt Alkohol Syndrom) ska uppfylla fyra huvudkriterier:

- De typiska anletsdragen.
- Tillväxthämningar.
- Symtom från centrala nervsystemet/hjärnan.
- Mamman ska ha missbrukat alkohol eller varit beroende under graviditeten.

När Magnus Landgren ställer diagnosen FAS går han efter de typiska ansiktsdragen. Han mäter huvudomfånget som vid FAS ofta är litet. Han kontrollerar om överläppen är speciellt tunn, och tittar på fåran under näsan som vid FAS är nästan utslätad. Ögonspringans storlek är också av betydelse och mäts noggrant.

– Därefter lägger vi ihop de som är de viktigaste kännetecknen i ansiktet när det gäller FAS.

Många med FAS är små vid födseln och fortsätter att vara det resten av livet.

– De tillhör de tio procent minsta personerna vad gäller längd och vikt, säger Magnus Landgren.

Vid funktionsnedsättningar i hjärnan och nervsystemet kan det förekomma en eller flera av följande symtom:

- Minnesstörning
- Uppmärksamhetsstörning
- Hyperaktivitet
- Koncentrationsstörning
- Hörselskada
- Synskada
- Dålig motorik
- Inlärningssvårighet
- Sömnrubbing
- Svårigheter med logiskt tänkande
- Överkänslighet mot intryck
- Förmågan att varsebli, tolka och sammanfoga synintryck(visuell perception) är nedsatt.

Till FAS kan också läggas associerande symtom, det vill säga de som inte ingår i diagnosen, men ändå kan förekomma.

Några sådana är:

- Motorik och koordinationsstörning
- Autism och ADHD
- Cp, Cerebral Pares
- Epilepsi
- Hjärtfel, förmaksfel och/eller hålrum mellan hjärtats kammare och förmak.
- Njurproblem
- Problem med armar och ben. Det kan fattas muskler och skelettdelar.

Från barn till vuxen

För att illustrera hur livet kan se sig från barn till vuxen med FAS, visade Magnus Landgren en stillbildsfilm om John Kellerman från Arizona i USA. John Kellerman, som själv har FAS, är en ivrig förkämpe för medmänniskor i samma situation som han är i. Med sin film om sitt liv, vill han bidra till att FAS- diagnosen ”får ett ansikte”.

- De missbildningar han hade från födseln yttrade sig i ett hjärtfel och ögonskelning, det senare vanligt vid FAS, säger Magnus Landgren. Magnus Landgren tror att många kan känna igen sig i John Kellermans erfarenhet. John har svårigheter att behålla vänner och svårt med omdömet det vill säga han kan inte alltid avgöra vad som är rimligt i en situation.
- Att ta beslut, att planera sin tillvaro, att beräkna hur mycket pengar han gör av med och att passa tider är andra saker som han inte klarar bra. Livet blir därför krångligt för honom. Inte sällan har han blivit utnyttjad av andra människor. Hans stora mission i livet är att få blivande mammor att inte dricka alkohol!
- När jag träffar personer som själva drabbats av FAS, finns det också hos dem en iver att rädda andra undan de här effekterna. Det vittnar om en stor medkänsla, säger Magnus Landgren.

Svårigheter

Det är känt att en del personer med diagnosen FAS kan hamna i svårigheter på grund av att de är för godtrogna, har svårt att hantera pengar och befinner sig i fel miljö.

Enligt bland annat en amerikansk undersökning, med uppföljning av hundratals personer som har fått diagnosen FAS, har 90 procent i vuxen ålder med diagnosen FAS psykiatriska problem, 90 procent har haft svårt att genomföra skolan och 60 procent återfinns på ungdomsvårdsskolor.

Fetalt alkoholsyndrom
– Man behöver höja medvetenheten om vad FAS är, vilka svårigheter man kan ha, hur omgivningens stöd bör se ut. Viktigt är förstås att alla i samhället förstår att det är helt oacceptabelt att alls använda alkohol under graviditeten, eller om man har för avsikt att bli gravid.

Frågor till Magnus Landgren:

Kan skolios förekomma vid FAS?

– Ibland är skolios en konsekvens av en neurologisk obalans. Skolios finns ofta som symtom i en cp-skada och eftersom cp ger skolios och denna skada kan bero på FAS är det rimligt att tänka sig att det kan hänga ihop.

Varför utvecklas inte musklerna?

– Det kan handla om att många muskelceller har förstörts under graviditeten. Det kan också vara en skada i kroppens reglering av tillväxt, som gör att det bildas för lite tillväxthormon och att det i sin tur påverkar tillväxten av muskelceller. Skulle det bero på att man har för lite tillväxthormon ska man ta reda på det, för då finns behandling att få. Generellt gäller att man inte bara ska konstatera att det beror på FAS, och lämna det därhän, utan alltid undersöka orsaken. Det kan gå att göra något åt problemet.

Vad händer om man glömmer ta sin medicin?

– Det beror på vilken medicin det är. Om man tar en medicin för ett lindrigt hjärtfel händer kanske inget omedelbart. Men man ska förstås inte hoppa över den för många gånger. Gäller det medicin mot depression och ångest betyder en enstaka tablett inte heller något. Centralstimulantia mot till exempel ADHD märks direkt eftersom man blir mer orolig, men det är i regel inte värre än när man var omedicinerad. Detsamma gäller epilepsimedicin som en del med FAS kan ta som humörstabiliserare. En enstaka tablett märks inte. Men tar

Fetalt alkoholsyndrom
man epilepsimedicin för att man tidigare har fått täta epilepsianfall är det en annan sak. Medicinen hindrar anfallen och därför kan man få tillbaka dem om man inte tar medicinen. Eftersom många med FAS har svårt med närminnet, och glömmer att ta tabletter, är det bra med en dosett, som man fyller på en gång i veckan, där man ser hur många tabletter som är kvar. Ett annat bra hjälpmedel är någon form av påminnelse, till exempel i mobilen, som ljuder när man ska ta sin medicin.

Vad ska jag göra för fysisk aktivitet om jag inte kan gå på gym?

– All träning är bra, man brukar säga ”Use it or lose it”. Den som inte använder kroppen, med de begränsningar den har, tappar i kraft och muskelstyrka. Hur mycket man kan och orkar är högst individuellt. Det är upp till var och en att själv komma fram till sin nivå.

Hur får man tag på sina sjukhusjournaler från barndomen?

– Man vänder sig till den mottagning man har varit på. Eller flera olika mottagningar om det handlar om en längre period. Alla har rätt att få ut sina journaler och sjukhuset är skyldigt att spara journalen i fem år. Gäller det journaler från barndomen finns de på arkivet i Vänersborg om det exempelvis gäller Västra Götaland.

Hur ökar man i vikt och hur får man större aptit?

– Allmänt sätt handlar det om att ta reda på orsaken till att man är liten och smal. Ibland har man en kropps-konstitution som är liten och som beror på FAS. Då gäller det att acceptera att det är ens grundläggande biologiska varelse. Det får man lära sig att leva med. Sannolikt kan man trots sin litenhet bli lite tjockare om man äter mer, men då handlar det om hur mycket man orkar äta. Ofta räcker inte aptiten till för att man ska bli tjock om man har en liten kropps-konstitution. Aptiten påverkas också om man är deprimerad, ångestfylld eller något liknande. Kanske äter man centralstimulantia eller någon medicin som påverkar aptiten. Då kan man kanske tillsammans med sin doktor

Fetalt alkoholsyndrom
ändra medicinen på något sätt. Det finns förstås ett samband mellan
hur mycket kalorier vi stoppar i oss och hur mycket vi gör av med.
Om man tror att intaget är för litet kan man försöka gå till en dietist
eller föra en kostdagbok och se vad man får i sig.

Ögon och synfunktion

– varför blir det fel just där?

Marita Andersson Grönlund är ögonläkare vid Drottning Silvias barn-
och ungdomssjukhus i Göteborg. Hon började med att berätta om det
friska ögat.

– För att förstå vad som händer med ögonen och varför det blir fel just
där måste man veta hur ögat fungerar normalt.

Vi föds utan att kunna se ordentligt och det tar lång tid innan vi kan
uppfatta saker, som sker runt oss, med blicken, på det sättet som vi gör
som vuxna. Normalt är synsystemet helt färdigutvecklat vid 10-12 års
ålder.

Det innebär att det går att påverka synen, till exempel genom att
korrigera synfel och behandla skelning, länge efter födseln.

Det unika ögat

Våra ögon är unika. Ingen har precis likadan ögonbotten som någon
annan.

– Man skulle kunna använda ögonen som säkra igenkänningstecken
istället för fingeravtryck!

Marita Andersson Grönlund beskrev hur ögat ser ut och vad som gör
att vi ser. Hon hade hjälp av en skiss över ögats olika delar.

Hon pekade på hornhinnan som bryter det inkommande ljuset och
linsen som hjälper till att bryta ljusets strålar ytterligare en gång. I
nähinnan finns sinnesceller så kallade stavar och tappar, som reagerar

Fetalt alkoholsyndrom på ljuset och sänder nervimpulser till syncentrum. Tapparna som kräver mer ljus, förmedlar det skarpa seendet med hög färgkänslighet. Stavarna som är ljuskänsliga svarar för det oskarpa sidoseendet och mörkerseendet.

Elektriska signaler går från stavarna och tapparna till synnerven och vidare till en plats i hjärnan, långt bak i nacken, där syncentrum ligger.

– Ögat är väl sammansatt med hjärnan. Det är lätt att förstå att synen och intrycken vi får, kan bli påverkade om fostret utsätts för alkohol, säger Marita Andersson Grönlund.

Redan i femte- sjätte graviditetsveckan utvecklas fostrets ögon. Först bildas form och struktur. Något senare är det synbanornas tur och så fortsätter olika utvecklingssteg i samklang med hjärnan.

Om modern dricker alkohol just vid den tiden när synbanorna utvecklas, kan de skadas.

Då kan man få problem med till exempel:

Synskärpan

Synfältet

Färgseendet

Kontrastkänsligheten

Mörkerseendet

Bearbetningen och tolkningen av synintrycken till exempel djupseende, ansikte, orientering och rörelse

Skelning

En hel del synfel går att åtgärda.

Skelning är en sådan sak. Den uppstår när ögonmuskeln inte styrs som den ska från hjärnan. Det är en vanlig åkomma hos den som har en FAS -diagnos.

– Egentligen ska ögonen vara samsynta, det vill säga de ska gå att använda ihop. Men när man skelar är de inte samsynta och man ser dåligt. Om man har ett öga som skelar, ”stänger hjärnan av” det ögat och synen utvecklas inte ordentligt.

Skelning bör man åtgärda som barn, innan synen är helt färdigutvecklad, vilket den blir först i 10- 12-års årsålder. Man kan till exempel sätta en svart lapp över det bästa ögat för att träna upp det som skelar. Kosmetiskt går det också att operera.

– Det är bra om det upptäcks när barnet är litet. Är ögat färdigutvecklat, kan man tyvärr inte göra mycket åt synutvecklingen på det ögat.

Glasögon

Normalt bryts ljusstrålarna i hornhinnan och i linsen, studsar till i gula fläcken och blir till en skarp bild på näthinnan. Den som har ett brytningsfel märker det på att man inte ser klart. Kanske känner man också av trötthet och huvudvärk. Huvudsakligen finns det två typer av brytningsfel som är vanliga vid FAS. I båda fallen består behandlingen av en annan lins med hjälp av glasögon.

– Ibland kan ögat vara lite mindre och det är inte helt ovanligt vid FAS. Då orkar inte linsen bryta ljusstrålarna tillräckligt mycket, så att det blir en skarp bild på näthinnan. Bilden bryts istället bakom näthinnan. Det kallas för översynthet eller hyperopi. Cirka 80 procent av befolkningen är översynta. Glasögon med en konvex lins hjälper till, sade Marita Andersson Grönlund.

Vid närsynthet eller myopi, som också förekommer vid FAS, ser man bra på nära håll men inte på längre avstånd. Då har man hjälp av glasögon med en konkav lins.

Problem med visuell perception

Många med FAS har visuella perceptionsfel (hur synintryck tas in och bearbetas) och behöver då bra strategier för att klara vardagen.

Det kan handla om att ha svårigheter med:

Igenkänning

Orientering i tillvaron

Djupperception, att gå ner för en trottoarkant till exempel.

Rörelseperception, man blir förvirrad när det rör sig mycket omkring en, till exempel i trafiken

Simultanperception, det är svårt att urskilja föremål i en rörig omgivning.

Att inte känna igen kan handla om flera saker. Man ser inte och uppfattar därför inte att man träffat personen förut. Eller så har det med visuell perception (hur synintryck tas in och bearbetas) att göra.
– Jag träffade en flicka som bara kände igen sin mamma, när hon hade sin röda kappa på sig. Det här är inget som går att göra något åt. Man får helt enkelt förstå hur man fungerar och förhålla sig till det.

Ramsa för att hitta hem

Att hitta från en plats till en annan kan också vara svårt.

– En flicka lärde sig en ramsa som hon använde för att hitta hemifrån och till skolan, ”Nu går jag förbi den gula brevlådan bla bla bla”, så kom hon till skolan och sedan hem.

– Den som har en ”smart-phone” det vill säga mobiltelefon med Internet, kan använda sig av GPS för att hitta, inflikade en av deltagarna på vuxenvistelsen.

Att inte kunna bedöma djup är vanligt och farligt. Det är lätt att man ramlar och skadar sig. För den som har nedsatt avståndsbedömning ser mellanrummet mellan trottoarkanten och gatan helt platt ut. Det kan också vara svårt att uppfatta sådant som är i rörelse, inte minst trafiken. Det blir lätt en röra av allt.

Urskilja föremål i rörig miljö

Den som har svårigheter med simultan perception har svårt att urskilja föremål i en rörig miljö. Ett par saker på en färgglad leksaksmatta med en massa mönster är omöjliga att uppfatta.

– Om man har FAS är det en bra strategi att undvika att ha mattor eller fondväggar med stora mönster på. Det blir helt enkelt för rörigt för hjärnan.

Marita Andersson Grönlund har följt 15 barn med FAS.

Drygt 90 procent av dem hade ögon- och synförändringar.

Förändringarna bestod i:

- 11 hade brytningsfel (översynthet, astigmatism och närsynthet)
- 10 hade nedsatt synskärpa
- 8 hade kort ögonspringa
- 6 skelade
- 6 hade visuella perceptionsproblem
- 4 hade liten synnerv
- 1 hade nedhängande ögonlock

Frågor till Marita Andersson Grönlund

Jag har en liten synnervsarea säger ögonläkaren. Det hjälper inte med glasögon. Går det att göra något åt?

– Synnervernas synnervstrådar kan i antal vara för få eller så är de för tunna i strukturen. Det är ju synnerverna som ska omsätta allt vi ser till ett synintryck som vi får tillbaka från hjärnan. Det kan de inte om de inte fungerar som de ska. Då blir synskärpan dålig och ibland är det svårt att kompensera med glasögon. Tyvärr kan vi ännu inte ersätta synnerverna.

Kan man operera närsynthet och översynthet?

– Ja det kan man numera. Det går att behandla med laser. Då slipar man ner själva hornhinnan och ändrar den så att brytningen förändras. Eller så lyfter man upp en bit av hornhinnan, slipar undersidan och

Fetalt alkoholsyndrom
lägger tillbaka den. Idag ingår inte det i sjukvården utan man får
betala det själv.

Hur är det att leva med FAS?

Jenny Rangmar, forskare på Psyklogiska institutionen i Göteborg,
berättade om sin forskning.

Hon vill se hur det har gått för de barn med diagnosen FAS, som bland
andra neuropsykolog Marita Aronson på drottning Silvias barn- och
ungdomsklinik tidigare undersökte.

– Jag tar reda på hur de här barnen har det som vuxna, säger hon.

Till sin hjälp har Jenny Rangmar register på olika myndigheter, som
alla svenskar per automatik finns med i, eftersom vi har
personnummer i Sverige.

Genom Statistiska Centralbyrån får hon reda på mycket. Om den här
gruppen har jobb, hur många gånger de har flyttat och om de får hjälp
med bostadsbidrag och/eller socialbidrag. Genom Socialstyrelsen får
hon veta om en person har sökt vård och vilka mediciner den tar. Hon
kan dessutom se vilka eventuella brott de som har FAS har begått,
genom BRÅ- brottsförebyggande rådet.

Jenny Rangmar kommer att jämföra de som har FAS med en
kontrollgrupp som inte har diagnosen, men som är i samma ålder och
födda på ungefär samma plats.

– Vi vill veta om det är stor skillnad.

Hon har redan uppgifter om 72 personer med FAS, som idag är 29 år.
33 har jobb (för det mesta är det inte vanliga jobb utan sysselsättning
med olika stödåtgärder som finns i samhället)

- 24 är förtidspensionerade
- 19 lever på socialbidrag
- 58 är ensamstående

- 19 hade avslutat grundskolan
- 16 hade avslutat gymnasiet

– Många har levt i familjehem som barn och vi har pratat med deras familjehemsföräldrar. De berättar att deras fosterbarn haft svårt att skapa hållbara relationer. Ofta har de haft extra undervisningsstöd i skolan och de flesta hade upplevt mobbning och utanförskap.

En bild av hur det är att ha FAS

Syftet med den här forskningen är att få en bild av hur det ser ut i Sverige idag för vuxna med FAS.

Resultatet ska Jenny Rangmar delge de myndigheter som berörs. Till exempel Socialstyrelsen, som bestämmer vilken vård de som har FAS ska få och Skolstyrelsen, så att de som behöver det kan få extra pedagogiska insatser i skolan.

Jenny Rangmar poängterar att personer med FAS behöver få så mycket stöd som möjligt. Det är syftet med hennes projekt.

Förhoppningsvis kommer hennes forskning att bidra till att berörda myndigheter i framtiden känner till vilka resurser som ska sättas in och vid vilka tidpunkter, både när det gäller barn och vuxna med FAS.

Psykosociala svårigheter vid FAS

Marita Aronson är neuropsykolog, med ett förflutet på både Drottning Silvias barn – och ungdomssjukhus och på Bräcke Östergård. Hon har lång erfarenhet av barn med diagnosen FAS.

På 1970-talet kom det studier från USA och Frankrike om mammor, som missbrukat alkohol under graviditeten, som visade att deras barn inte var som andra barn. De hade bland annat svårt i skolan.

– Vi började titta på barn i Sverige, vars mammor missbrukade alkohol och undersökte cirka hundra barn. Vi fann att hälften av barnen hade olika grad av utvecklingsstörning och hade problem i skolan. Cirka hälften av dem visade tecken på neuropsykiatriska svårigheter.

Svårt att övertyga i början

Det var inte helt lätt att övertyga de medicinska experterna om att de var en ny diagnos på spåren.

– Jag minns en gång, när jag föreläste om FAS. Då reste sig en läkare upp. Det kan inte vara farligt att dricka sprit, sade han upprört och gick ut ur salen. Socialstyrelsen tyckte inte att vi kunde gå ut med budskapet att alkoholmissbruk hos modern kunde påverka fostret. Tiderna har förändrats sedan dess, men fortfarande är alkohol något vi svenskar har ett speciellt förhållande till. Vi vet att det är farligt men har svårt att tala om det, säger Marita Aronson.

Att det blir problem i skolan känner de flesta med FAS igen. Flera har haft extra stöd, gått i liten undervisningsgrupp eller särskola

Det handlar om medfödda oförmågor som gör att det är svårt att koncentrera sig. Några sådana kan vara:

- Ojämn begåvning, bra på en del saker och inte på annat.
- Svårigheter med kognitiv förmågan, det vill säga personens förmåga att förstå, lagra och använda information.
- En oförmåga till abstrakt tänkande, att kunna föreställa sig saker man inte ser.
- Svårt med auditiv perception. Man fångar bara upp en del av det som sägs med hörseln.
- För många intryck som skapar förvirring
- Impulsstyrd. Brusar upp lättare än normalt.

– De kognitiva problemen syns inte utanpå. Den som har FAS sitter inte i rullstol och ser i de flesta fall ut som alla andra. Andra människor kan därför inte förstå hur det är. I själva verket kanske den som har FAS uppfattar endast en del av det som sägs. De blir missförstådda och ifrågasatta, säger Marita Aronson.

Vad göra?

Enligt Marita Aronson har den med FAS - syndromet ett par vägar att gå.

En är att själv våga berätta om sina problem. Det gör att andra får förståelse och att man accepterar sig själv bättre, med de problem man har.

– Den som själv förstår att man är annorlunda har lättare att acceptera det. Om man hela tiden kämpar emot och mäter sig med andra som har normala funktioner, är det lätt att bli nedtryckt i skorna.

Strategier

Marita Aronson rekommenderar den som har olika kognitiva funktionsnedsättningar att använda sig av bra strategier:

Om det blir kaos i hjärnan över att man vill för mycket.

Tänk då:

Är det verkligen nödvändigt att göra det här nu när jag är trött? Räcker det inte imorgon? Eller någon annan dag? Skriv ner det du verkligen måste göra varje dag på papper eller i mobilen med påminnelse-signal.

Vid humörexlosioner:

– Den som har FAS är ofta överkänslig för intryck. Det gäller att acceptera det och hitta sin egen strategi. Kanske sätta på en bra skiva vid sådana tillfällen, som leder bort tankarna. Eller gå en promenad i friska luften.

Svårt att hantera pengar?

Många har svårt att hantera pengar och det är ännu svårare att ha kontroll med betalkort. Ofta handlar man för mycket och för dyrt. Ha alltid med miniräknaren, den finns ju numera också i telefonen. Se till att ha kontroll på kontoutdragen innan du ska handla, rekommenderade Marita Aronson.

Svårt med att passa tider?

– Planera och skriv upp, de möten eller mediciner som ska tas. Använd äggklocka, väckarklocka och mobilen. Den som har hjälp av neuroteam ber istället dem påminna.

Och att komma ihåg?

– Skriv upp och prata in.

Marita Aronson avslutar med:

– Allt detta sammantaget är jobbiga saker och många gånger mår den som har FAS dåligt, har så kallad psykisk ohälsa. Då är det viktigt att skaffa stöd och hjälp hos kurator eller psykolog.

Arbetsförmedlingen informerar

Arbetsförmedlare Anna Darrell, på Arbetsförmedlingen i Partille och SIUS- konsulent Lena Larsson, Arbetsförmedlingen i Kungsbacka, informerade och svarade på frågor om vilka möjligheter det finns att få jobb om man har FAS.

Lena Larsson började med att förklara vad en SIUS- konsulent gör:

– Det är en person som är ett särskilt stöd till arbetssökande med nedsatt arbetsförmåga. Konsumenten introducerar personen på praktikplatsen och senare på arbetsplatsen. Följer sedan upp under en sex månaders provanställning och kommer ut och stöttar då och då under lång tid.

Efter det berättade deltagarna var för sig om sina liv, sysselsättningar, kontakter med arbetsförmedlingen och förhoppningar om framtida jobb.

De flesta fick sjukersättning, det som förr hette sjukpension. Några hade daglig verksamhet att gå till. Det innebär lättare jobb, på till exempel kaféer, som man kan få genom kommunen om man tillhör personkretsen vid LSS, lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade. Några få hade varit i kontakt med arbetsförmedlingen tidigare. Alla tyckte att myndighetspersoner har ett krångligt språk och att man har svårt att förstå vad de säger. Drömmen var att få ett riktigt jobb, även om en del kanske insåg att de kanske inte riktigt orkade på grund av funktionshinder och FAS.

Här följer en del av de frågor och svar som behandlades.

Trygghetsanställning är en anställningsform som innebär att arbetsgivaren får ett lönebidrag. Lönebidraget ger kompensation för att den anställde inte kan arbeta lika fort som andra. Annars är man anställd på samma villkor som andra på arbetsplatsen. Skillnaden är alltså att arbetsgivaren får bidrag.

Frågor:

Jag har en trygghetsanställning. Kan den ändras i omfattning? Har tidigare jobbat 65 procent och känner att jag inte riktigt orkar det. Jag har barn och familj. Kan jag gå ner till 50 procent arbetstid?

– Gå ner i arbetstid kan man alltid göra, men för att göra det och få ökad andel sjukersättning, är det viktigt att man har en dialog med försäkringskassan och sin läkare, säger Anna Darrell.

Jag trivs med mitt arbete på daglig verksamhet, men lönen är dålig. Jag tjänar bara åtta kronor i timmen. Hur gör jag för att få ett arbete med en bättre lön?

– Du ska prata med din handledare på daglig verksamhet, som har kontakt med arbetsförmedlingen. Sedan har försäkringskassan, arbetsförmedlingen, handledaren och du ett möte. Det är viktigt att du behåller din sjukersättning så länge den behövs, ifall du inte skulle orka med ett riktigt arbete. Därför får du kanske allra först en praktikplats, säger Anna Darell.

– Ha redan vid första besöket med dig ett läkarintyg som visar vilken funktionsnedsättning du har. Ju mer vi vet ju mer kan vi hjälpa till med olika stöd och insatser. Säg som det är, försköna inte, säger SIUS-konsulent Lena Larsson.

Så småningom när jag orkar skulle jag vilja arbeta på ett hunddagis. Hur gör jag?

– Du skulle kunna börja med att praktisera på ett hunddagis med bibehållen sjukersättning. Prata med din handläggare på försäkringskassan. De kanske har något hunddagis på förslag. Det blir ekonomiskt tryggt och kan leda till ett lönearbete om några år. Försäkringskassan tar efter en tid kontakt med arbetsförmedlingen. Då kan du få en SIUS-konsulent som följeslagare första veckan på det nya hunddagiset. Följeslagaren är med när du utför dina arbetsuppgifter som på ett hunddagis till exempel kan vara gå ut med

hundarna. Sedan kontrollerar SIUS-konsulenterna att det inte finns några hinder för anställning hos arbetsgivaren. Efter cirka ett halvår får du din anställning om allt känns bra. Det kan vara ett vanligt lönearbete eller en trygghetsanställning beroende på din funktionsnedsättning. Efter det kommer SIUS-konsulenterna att hälsa på då och då under ett och ett halvt års tid och kontrollerar att allt fungerar, säger Lena Larsson.

Jag vill utbilda mig till fritidsledare/fritidspedagog men jag har särskolegymnasium och behöver läsa upp basämnena. Hur gör jag?

– Du kan ta kontakt med komvux i din kommun eller så kan du läsa upp grundskolebetygen på en folkhögskola där det också finns fritidsledarutbildning, säger Anna Darell.

– I Kungsbacka har kommunen Kompetenscentrum som har studievägledning. Kontrollera om det finns något motsvarande det i din kommun, säger Lena Larsson.

Har daglig verksamhet men vill också kunna föreläsa om FAS inom den. Hur gör jag?

– Tala med din handledare på försäkringskassan och kanske med kommunens studievägledare. Det går att föreläsa inom ramen för sjukersättningen. Man får tjäna upp till 40 000 kronor om året och ändå behålla sjukersättningen. Du kan kanske till och med kan förlägga en del av din dagliga verksamhet till att föreläsa.

Hur ska jag göra för att hitta till platsen, där jag ska föreläsa. Jag har dåligt minne och orienteringsförmåga. Kan man få någon med sig när man har sådana uppdrag?

– Om du har en anställning med lönebidrag så kan arbetsgivaren få beviljat Stöd till Personligt Biträde med upp till 60 000 kronor/ år. Det kan ses som en ersättning för att du behöver någon som kör dig ut till föreläsningen men kan även ses som en ersättning för andra stödinsatser som behövs från arbetsgivaren. Det kan till exempel handla om att arbetsgivaren behöver avsätta tid för att hjälpa dig att planera och strukturera upp ditt arbete.

Kicki har fetalt alkohol syndrom

Kicki är 25 år och har FAS. Hon kom via barnhem och jourhem till sina fosterföräldrar när hon var 17 månader och har levt i familjen sedan dess. Hon har fem – sex fostersyskon. En del av dem har hon

Fetalt alkoholsyndrom
fortfarande kontakt med fast alla har flyttat hemifrån. Kicki tycker också att hon har bra fosterföräldrar. Hon kallar dem mamma och pappa. Fostermodern är god man till henne och tar hand om ekonomin och myndighetskontakter. Kicki bor fortfarande ibland över i familjehemmet fast hon egentligen har ett eget boende.

När blev du medveten om att du var annorlunda?

– Jag såg själv att jag var annorlunda och märkte det när jag inte fattade saker som andra gjorde. Fick diagnosen när jag var elva år och har tagit reda på mer om det allteftersom. Jag har ju alla typiska symtom. Ansiktet med de speciella dragen, jag ser dåligt och skelar när jag är trött.

Hur är det att vara vuxen med FAS?

– Det är jobbigt eftersom jag är liten och muskelsvag. Blir ofta behandlad som ett barn fast jag är vuxen. Som nu senast när jag skulle ta bussen och busschauffören riktigt propsade på att jag skulle åka på barnbiljett. Jag har också, med mina 150 centilång, svårt att få tag på fina kläder. Måste alltid gå till barnavdelningen. Att jag är muskelsvag påverkar mig så att jag till exempel, inte kan handla så mycket på en gång.

Kicki flyttade hemifrån till eget boende när hon var 21 år. Hon fick handikappsersättning och bostadsbidrag. Under en tid hade hon daglig verksamhet som ungdomsledare i ett stall. Det innebar att hon kunde rida ett par dagar i veckan. Det jobbet älskade hon eftersom ridning har varit hennes stora intresse sedan hon var 15 år.

Sedan en tid är hon dock sjukskriven på grund av en ihärdig huvudvärk. Den härrör från en inopererad shunt, som hon fick när hon var nyfödd och hade vattenskalle. Shunten skulle hjälpa till att leda bort hjärnvätskan för att minska trycket i hjärnan. Idag känner hon sig mer påverkad av den än förut.

– Jag hoppas att jag snart ska få en operation så att huvudvärken försvinner.

Vad gör du nu på dagarna?

– Jag är hemma mest och planerar att ha föreläsningar om FAS. Jag är engagerad i FAS- föreningen och i ”drugsmart”, en webbaserad sajt mot alkohol och andra droger. Jag brinner för att hjälpa andra med FAS. Är ju själv utsatt och kommer inte ifrån det.

Kompisar?

– Jag har många kompisar, fick ju många när jag red. Det är kul att vara med dem.

Kärleken?

– Nja det går inget vidare. Inte just nu för jag har nog med mitt värkande huvud. Jag har väl försökt några gånger men det har inte velat sig riktigt.

Ekonomi?

– Jag försöker ha koll på min ekonomi. Mamma hjälper mig med de stora frågorna och jag hanterar de små. Jag har alltid pengar kvar när månaden är slut. Det enda är att jag är lite godtrogen när jag lånar ut pengar, det har hänt några gånger att jag inte fått tillbaka pengarna. Men då lånar jag inte ut igen till samma person.

Hur ser du på framtiden?

Just nu ser jag mörkt på att någonsin få ett jobb. Men drömmar kan jag ju ha för det. Jag skulle vilja läsa upp mina betyg från särskolegymnasiet, så att jag kan bli fritidsledare eller fritidspedagog så småningom.

Gruppdiskussion om vardagsliv och samhällsinsatser

Under vistelsen på Ågrenska för vuxna med FAS - fetalt alkoholsyndrom deltog fem kvinnor i ett erfarenhetsutbyte/diskussion tillsammans med socionom Cecilia Stocks och specialpedagog AnnCatrin Röjvik båda från Ågrenska.

Följande är ett urval av synpunkter/erfarenheter som deltagarna lämnade när det gäller skola/utbildning/yrkesliv, /vardagsliv/ sömn/ fritid/socialt liv/familj/vänner samt sjukvård.

Gruppdiskussionen om vardagsliv och samhällsinsatser på vuxenvistelsen i oktober 2012 kan sammanfattas enligt nedan.

Skolan

Stödet de fick i skolan såg olika ut. Ett par av deltagarna gick i särskola hela skolgången. Någon hade elevassistenter. En av deltagarna fick inte diagnosen förrän hon var vuxen och gick således i vanlig grundskola och gymnasium. Alla tyckte att det var svårt att förstå undervisningen, hade koncentrationssvårigheter, kände sig stressade av krav och blev mobbade. En av dem beskriver det hon råkade ut för då, så här:

– Jag hade två nära kompisar som jag var med, men retades av de andra. De kallade mig allt möjligt bland annat grodan, örnen och ankan. De tyckte att jag gick som en anka, sade de. Jag pratade med kuratorn, men det hjälpte inte. Jag kissade ner mig när jag gick i de första klasserna. Det blev värre då.

De tog sin tid att förstå undervisningen. Klasskamraterna uppfattade alltid allt mycket snabbare.

– Jag kunde läsa samma sida i svenskan tre, fyra gånger innan jag förstod något.

På gymnastiken kände de sig särskilt utsatta. De flesta hade svårigheter med koordination och balans. Blev retade och valdes sist när det skulle väljas lag.

Den bästa tiden i skolan var gymnasiet tyckte en av dem. Då bytte hon klasskamrater och allt blev mycket lugnare. För en av de andra var det precis tvärtom. I högstadiet hade hon samma klasskamrater och allt gick i sin vanliga lunk. I gymnasiet blev det hur jobbigt som helst.

Läsläsningen

Att läsa läxorna gick trögt. Tårarna sprutade, berättar en av tjejerna, när hon försökte göra matte. Hon förstod ingenting och det berättade hon inte för någon! Kämpade istället på, led och hade ångest. Lärarna skulle inte lyssna ändå, tänkte hon. Någon hade särskilt svårt med den svenska grammatiken och en tjej begrep inte alls varför man i geografien, skulle behöva kunna pricka in olika ställen i världen på en karta.

De fria ämnena däremot, kunde de flesta vila i. En av dem hade haft dramatik på schemat och tyckte mycket om att spela teater. Sång och musik hörde också till favoritämnena, men inte att spela instrument. Det var för komplicerat att lära sig. Att skriva berättelser i svenskan och att läsa böcker tyckte en av dem särskilt mycket om. Hon begravnade sig gärna i böcker på fritiden också. Det gjorde att hon inte kände av sin utsatthet lika mycket.

Alla deltagarna önskar nu när de ser tillbaka på sin skoltid, att fler i skolan hade haft mer kunskap och förståelse för hur det är att ha diagnosen FAS. Då hade de sluppit att hela tiden, år efter år, behöva förklara sig.

Yrkesval.

De hade helt vanliga yrkesdrömmar efter avslutad skolgång. De ville till exempel bli bagare, undersköterska, arbeta på en ridskola och jobba med turism. En av dem utbildade sig till undersköterska, men hade det besvärligt på utbildningen och jobbar inte inom yrket. Nu är

Fetalt alkoholsyndrom de sysselsatta i olika stödåtgärder från samhällets sida eller får sjukersättning. De arbetar som lokalvårdare eller på café. En av dem har själv skaffat sig jobb som dagmatte och går långa promenader flera gånger om dagen. Hon trivs storartat med det. En tjej är sjukskriven just nu men har tidigare haft daglig verksamhet som ungdomsledare på en ridskola och vill allra helst fortsätta med det.

Boende, vardagsrutiner, sömn och återhämtning

När det gäller vardagsrutinerna vet de med sig att de har svårt att komma i säng på kvällarna och blir trötta på morgnarna. Helst vill de börja sina jobb och aktiviteter senare på förmiddagen.

En deltagare har boendestödjure som ser till att hon kommer i väg i tid till daglig verksamhet. Till en annan kommer neuroteamet, en dag i veckan, och hjälper henne med vardagssysslorna. Den dagen är hon ledig från sitt arbete på ett café.

De två deltagarna som har barn får anstränga sig lite extra för att planera morgondagen.

– Om jag inte lagt fram min sons kläder kvällen innan och förberett frukosten blir det kaos, säger en av mammorna, som har lärt sig särskilda vardagsstrategier för att få tillvaron att fungera.

Hon har skapat en mapp med bilder och text, där hon kan se det hon måste göra varje dag.

Flera av kvinnorna har efterhand lärt sig bra sätt att få vardagen att fungera. De noterar tider i mobiltelefonen, när de ska ta sin medicin, så att de blir larmade när det är dags. De pratar in det de ska göra på en bandspelare.

Det tråkiga är att om det händer något oförutsett så glömmer de att lyssna på bandspelaren och att titta i pärmar. Det är alla överens om.

Socialt liv och vänner

En av deltagarna är gift och har barn, en är ensamstående med ett barn och de andra bor själva. De som är ensamstående berättar att de har haft otur med killar eller aldrig ens försökt få till ett förhållande. De

Fetalt alkoholsyndrom tycker överhuvudtaget att det är svårt med det sociala umgänget. Det blir ofta bråk och missförstånd för att de umgås med personer som de inte fungerar med. De upplever att andra människor inte förstår riktigt hur de fungerar. Flera påpekar att de hellre träffar lite äldre personer och umgås med dem.

– De tar det lugnare och förstår mera.

Sätta gränser

De tycker att det är svårt att sätta gränser.

– Man säger ja till det mesta. Vänner kör över en.

En av dem sammanfattar hur de känner det, med:

– Att säga nej på ett snällt sätt är svårt!

Snälla – godtrogna.

Flera av dem har dragits till en partner som visat sig vara alkoholist, trots att det är det de skyr allra mest, eftersom deras uppväxt varit så starkt präglad av det.

– Jag känner igen mig i det, förklarar en av dem det med.

De är för godtrogna, tycker de. Litar på människor. Går på samma destruktiva förhållande gång på gång, för att de så gärna vill att det ska bli bra.

Familjehem

Alla har bott i familjehem under uppväxten och de flesta är nöjda med de familjehem de har hamnat i. De syskonen som de fick genom familjehemmen umgås de med. Flera av dem har försökt att få kontakt med sina biologiska syskon, men blivit avvisade och det smärtar dem djupt. Några av deltagarna har haft sporadisk kontakt med de biologiska mödrarna. De flesta av mödrarna är dock döda idag.

– Mamma kom och hälsade på då och då. Sista gången minns jag att hon hängde över bordet, för att hon var full. Då sade min fostermamma till henne att hon inte fick komma mera. Hon dog när jag var fem år.

Fritid och egen tid

Söndagarna är den bästa dagen, säger en av tjejerna. Måndagarna när neuroteamet kommer och de tvättar och städar tillsammans är härliga.

– Då luktar det så gott, säger hon.

De som har djur älskar att vara med dem. En av tjejerna har alltid haft djur, senast var det en liten kanin, men nu har hon blivit allergisk och det är tråkigt.

– Jag hade en kanin. Den dog. Nu vet jag inte vad jag ska hitta på.

Förr besökte jag katthemmet men fick astma. Näsan rann och jag hade svårt att andas. Numera blir det mest kyrkan och församlingen, tre till fyra gånger i veckan.

En annan av deltagarna säger så här:

– Det bästa är att vara ute och gå med ”Lådan”, hunden jag är dagmatte till. Och när jag träffar några av mina mera stabila kompisar.

Kontakter med samhället/ sjukvård

Samtliga har kontakter med läkare under året. Framst neurologer, allmänläkare och hjärtläkare. Flera av deltagarna har haft hjärtfel och har opererat hjärtat. De har också kontakt med optiker, ortopedier, sjukgymnaster och arbetsterapeuter.

De är arga över den okunskap som finns i samhället om FAS. De två som har barn upplevde mödravården, som alldeles för liberal. De tycker att de borde informera mycket mera om alkoholens skadeverkningar för blivande mödrar.

– Den allmänna uppfattningen är att det inte är några problem att dricka lite vin när man är gravid. Det är det. Det räcker att se på oss för att förstå det, säger en av deltagarna i vuxenvistelsen.

Adresser och telefonnummer till föreläsarna

Verksamhetsansvarig AnnCatrin Röjvik

Familjeverksamheten

Ågrenska

Box 2058

436 02 HOVÅS

telefon 031 - 750 91 70

Socionom Cecilia Stocks

Ågrenska

Box 2058

436 02 HOVÅS

telefon 031 750 91 60

Barnneurolog Magnus Landgren

Ögonläkare Marita Andersson Grönlund

Drottning Silvias barn- och ungdomssjukhus,

416 85 Göteborg

mobil 0702 091316

Forskare på psykologiska institutionen i Göteborg

Jenny Rangmar

Neuropsykolog

Marita Aronson

Södra Holtermansgatan 4

43131 Mölndal

mobil 070 20 56 090

Arbetsförmedlare
Anna Darrell
Box 13
443 21 Lerum
telefon: 010 4872245

Sius konsulent
Lena Larsson
Arbetsförmedlingen i Kungsbacka
Kabelgatan 12
434 21 Kungsbacka
telefon: 010 4866178

FAS, fetalt alkoholsyndrom

vuxenvistelse

En sammanfattning av dokumentation nr 418.

FAS, fetalt alkoholsyndrom är ett livslångt syndrom som beror på att modern har druckit för mycket alkohol under graviditeten. Alkoholen tar sig genom placentan in till fostret och skadar det.

I Sverige räknar man med att en på tusen vuxna personer har FAS.

Beroende på när under graviditeten fostret blir skadat uppträder olika symtom. Det kan handla om fysiska defekter, tillväxthämningar och/eller så kallade CNS-symtom, det vill säga att hjärnans och nervsystemets funktioner är skadade.

En förståelse och en acceptans för diagnosen underlättar livet med FAS.

ÅGRENSKAS FAMILJE- OCH VUXENVISTELSER

Kunskap och kompetens om sällsynta diagnoser

© Ågrenska 2012

